

MOLDVÁBA ÉS HAVASALFÖLDRE VISSZAVONULÓ ERDÉLYI MAGYAR ÉS ROMÁN KURUCOK DALA

FARAGÓ JÓZSEF

1943-ban jelent meg Buda János gondozásában a **Szentsei-dalokkönyv-**nek, a kuruc költészet e jelentős kীরatos forrásművének betűhív kiadása, benne többek közt a **63. Cantio alia**, vagyis „Más ének“ című szöveggel.¹ Ez a nevezetes darab már hetven évvel korábban, 1872-ben nyomdafestéket látott Thaly Kálmán gyűjteményében. Thaly az éneket irodalmi nyelvi formában közölte, s a kézírattól eltérően, ahol sorai prózaként összefolynak, visszaállította verses formáját, valamint egyedi, kifejező címet adott neki. Ez az a 20 versszakos **Erdélyi hajdútánc**,² amely a kuruc költészet egyik gyöngyszemeként azóta minden kuruc versantológiában méltó helyet kapott, valamennyi kuruc költészeti tanulmányban hasonlóképpen; a Thaly alkotta címmel a magyar irodalmi köztudatba mélyen beivódott.

Thaly a szövegtartalom történelmi elemzése alapján úgy véli, hogy „az ének keletkezési ideje 1705. november végére, vagy december elejére tehető... Szerzője, mint a 17. és 18-ik versszakokból következtethető, valamely háromszéki kuruc székely vala, ki ekkor vagy a zsidói táborból, vagy a szebeni és brassai felbomlott ostromzárlatból szülőföldre tért“. A jelzett versszakok a szerző háromszéki illetőségét valóban bizonyítani látszanak :

17. *Marosszékről — Udvarhelyről
Megyek Háromszékre,
Szépségire — s termésire³
Nincs mássa Erdélybe;
Isten tartsa — szaporítsa
Gabonáját benne !*

18. *Egészséggel — békességgel*
Édes lakóföldem,
Kit sóhajtott — és óhajtott
Ez napokban szívem.
Ím, hogy juték — belélépek :
Megvidúla lölköm.

A 19. versszakban a szerző további szavai, valamint a 20-ban a felesége vagy kedvese ajkáról hangzó üdvözlés még inkább megerősíti, hogy a kuruc katona hazatért Háromszékre :

19. *Nohát immár minden ember*
Örüljön ez napon,
Nagy jó kedvet — vig örömet
Mutasson ez házban,
Az én szívem mert hazajött
Szerencsés órában !
20. *Egészséggel — idvösséggel*
Édes szép szerelmem,
Isten hozott — és hordozott
Örvendetes hírben.
Itthon már ülj és velünk légy
Együtt, szeretetben !

Ennek a háromszéki kuruc éneknek ezúttal a 6. versszakánál, mint a magyar-román népköltészeti kapcsolatok egyik fontos történeti dokumentumánál szeretnék megállapodni. Szövege Thaly kiadásában így hangzik :

6. *Majre-csajre — Moduváre*
Fut Havasalföldre,
Ungur-bungur — amaz rumuj
Sátorát fölszedte.
Szatuj majre — pita najre,
Nincs pénz, az ebverte !

A daloskönyv betűhív kiadásából is idézek néhány szót annak bizonyosságául, hogy a román szövegrészek kiejtése szerinti, fonetikus lejegyzése a maga idején és helyén, tehát 1705 táján a távoli Veszprém megyében jónak mondható : **Májre, Csájre ; Szatuly Májre pita nályre.**

Az **Erdélyi hajdútánc** napjainkra öröklődött második változatát a **Bocskor-kódex** őrizte meg, Bocskor János kézírása 1716-tól Csíkszentléleken. Ennek a változatnak az eleje hiányzik, terjedelme így csak tíz és fél versszak. A vizsgált szöveget nem tartalmazza, azt viszont igazolja, hogy az **Erdélyi hajdútánc** — Thalyival szólva — „egykor a moldvai... havasoktól a Bakonyig, Balatonig ösmeretes vala“ (uo. II. 100).

Végül a harmadik változat ismét székelyföldi, ezúttal udvarhelyszéki följegyzésében maradt reánk : a **Bathó Mihály-énekeskönyv** kelte

Homoródszentpál, 1728. Az ének ezúttal 15 versszakos ; minket érdeklő 6. versszaka a másolgatások folytán a szövegromlás néhány jelét mutatja:

6. *Máre Száre Muduvára*
Fut Havasalföde.
Ungur, bungur eme rumuly
Sátorát felszedte.
Szátul Máre pitonáré
Nincsen, az ebverte !⁴

Mindazok a történeti, irodalmi és folklorisztikai munkák, amelyek akár a Rákóczi-felkelésben a román kurucok szerepét, akár a kuruc költészet román elemeit, kapcsolatait tárgyalják vagy említik, az Erdélyi hajdútáncra joggal hivatkoznak — anélkül azonban, hogy az idézett versszak egészének értelméről megkíséreltek volna valamilyen logikus, összefüggő magyarázatot adni. Az eddigi magyarázatok ugyanis kizárólag a szövegből kiemelt román szavak szótári fordítására szorítkoztak, a verssorok és a versszak mondanivalójáról megfeledkeztek.

Így Thaly szerint „Szátu máre pite náre=nagy falunak nincs kenyere. Román mondás“. Thalyt kissé korigálnunk kell, ugyanis nyilvánvaló, hogy *satu mare* („nagy falu“) helyett *satu-i mare* („nagy a falu“) olvasandó, a fordítás tehát helyesen így hangzik: „Nagy a falu, nincs kenyere.“ Itt jegyzem meg, hogy a mondást hasztalan kerestem I. A. Zanne tíz köteles, monumentális román közmondás- és szólásgyűjteményében, akár a *sat*, akár a *pită* címszónál,⁵ valamint néhány újabb román közmondásgyűjteményben és szótárban. Ennek dacára valószínű, hogy kötött nyelvi formával, mégpedig — föltevésem szerint — falucsúfolóval van dolgunk.

A Bathó Mihály-féle változat kiadója, Kocziány László meg is fogalmazza, hogy „az itt elhangzott szavak magukban részben érthetők“; ebben kimondatlanul benne van, hogy összefüggésükben és egészükben viszont érthetetlenek. Szerinte *Sare Mare*: „nagy só“, ám ezt a magyarázatot ő maga is megkérdőjelezi. Továbbá *Satu Mare*: „Szatmár neve“, végül pedig *pitonáré*, vagyis *pită n-are*: „nincs kenyere“.

Mielőtt a teljes versszak magyarázatára térnék, két általánosabb, de a magyarázat alapjait szolgáló sajátságát szeretném hangsúlyozni.

Először is az ilyen úgynevezett makaronikus, vagyis nyelvileg vegyes szövegű — jelen esetben magyar-román vegyes szövegű — ének csak akkor jöhet létre, ha anyanyelvén kívül a szerző többé-kevésbé a másik nyelvet is bírja, s csak akkor maradhat fenn, ha énekesei, illetőleg hallgatói többé-kevésbé a másik nyelvet is megértik. Az anyanyelv mellett a másik nyelv ismerete nélkül a makaronikus szövegnek sem születése, sem mozgása-terjedése nem lehetséges. Az Erdélyi hajdútánc-

nak tehát a magyar-román együttélés területén kellett létrejönnie. Ez a terület meglehetősen nagy, az utolsó versszakok azonban, mint láttuk, az ének bölcsőjéül Háromszéket jelölik meg. Különben az Erdélyi hajdútáncban a román szövegrészekon kívül a román szereplők is jelen vannak, hisz a szintén oly sokszor idézett 3. versszakban a táncoló kurucok emígy biztatják a két román dudást :

3. *Nosza Rádúj hol vagy Viduj ?*

Fújd az Bagi táncát !

Az emlőjét — az tömlőjét,

Ne kéméld az sipját ...

Másodszor megjegyzendő, hogy a 6. versszakot önmagában, a többi versszak nélkül kell értelmeznünk, ugyanis az előtte és utána következő versszakokhoz nem fűzi **k ö z v e t l e n** kapcsolatot; nincs köztük epikai-tartalmi folytonosság. Láttuk, hogy az ének három változata más-más terjedelmű. Versszakállományuk szintén több-kevesebb különbséget mutat, s az azonos vagy hasonló versszakok sem mindig ugyanabban a sorrendben helyezkednek el. E jelenségek láttán Kocziány a Bathó-féle változathoz a következő megjegyzést fűzte: „A vers megértéséhez tekintetbe kell venni azt, hogy a háborúból hazatérő katona hol táncos társaihoz, hol a nézőközönséghez, hol a fogadóshoz beszél. Ennek a többirányú társalgásnak művészi egybefonódása a versnek különös értéket ad.“ (I. m. 188.)

Úgy vélem, hogy ez a magyarázat kiegészítésre szorul. Az élő magyar népköltészet egyik alkotási eljárása ugyanis az ugyanarra a dallamra énekelt különböző szövegek lánc- vagy füzérszerű összekapcsolása. Arról van szó, hogy eléneklését, közben azonban olyan más dal, olyan új versszakok is eszébe jutnak, amelyeknek tartalma, hangulata azonos vagy rokon a befejezett daléval, valamint sor- és szótagszámaik is lehetővé teszik, hogy a megkezdett dallamra folytatólagosan továbbénekelje, vagyis az első dalhoz hozzáénekelje őket. A szövegeknek ez a füzérszerű összekapcsolása eredményezi azokat a hosszú, 15—20—25 versszakos lírai dalokat, amelyekről úgy érezzük, hogy három-négy dal alkalmi vagy egyéni összekapcsolásai. Valóban az a helyzet, hogy ugyanazt a dalt egy más énekes, vagy ugyanaz az énekes egy más alkalommal már nem pontosan ugyanúgy, hanem rövidebben vagy hosszabban, több versszak mellőzésével vagy más odaillo versszakok felhasználásával adja elő.⁶

Nos, a szövegeknek ez az „összeéneklése“ nemcsak a mai iratlan költészetben, vagyis az élő folklórban, hanem a valaha papírra vetett régi énekköltészetben is felismerhető. Az 1606—7 közt lejegyzett **Pajkos**

énekről Stoll Béla kitűnően kimutatta, hogy ugyanilyen összeéneklés terméke.⁷ Az ő okfejtését megerősítve, az Erdélyi hajdútáncot szintén ebbe a kategóriába soroljuk. Csakis az összeéneklésnek tulajdonítható, hogy az Erdélyi hajdútánc három szövege, noha kétségtelenül egyazon ének változatai, terjedelmileg különböznek; versszakai csak részben azonosak, s az azonosak sem ugyanazon sorrendben követik egymást; a sorrend váltakozása egyes versszakok vagy versszakcsoportok önállóságát eredményezi — a 6. versszak pedig egyike ezeknek az önálló részeknek.

Értelmezési kísérletem szerint a 6. versszakban az erdélyi magyar és román kurucok Moldvába, valamint Havasalföldre irányuló visszavonulása, menekülése van megörökítve.

Lássuk előbb a magyarázatot kívánó részeket. Az **áj** és a **csáj** vagy indulatszók, vagy állatterelő szók; így is, úgy is megvan a versben az értelmük. Az utóbbi föltevés szintén reális, hisz a kimenekülő kurucok az állatállományt is magukkal hajtották. Mindkettőhöz, nyilván a szótagszám és a ritmus szükséglete miatt, ugyanaz a határozórag illeszkedik, mint a sor végén a „Moldová“-hoz és a második sor végén a „Havasalföld“-höz. — Az első két sor állítmánya a „fut“; alanya a harmadik sor, amely egyszersmind a negyedik sorban levő állítmányt is szolgálja. — Az „ungur-bungur“ ugyanaz az ikerszó-típus, mint amely a magyar folklórban is mindennapos, gondoljunk „farkas-barkas“-os állatmeséinkre, valamint az „egyedem-begyedem“ kezdetű kiolvasó versikére. Az utóbbiakat Kelemen József tipologizálta, egyszersmind zürjén, angol és német analógiákra hivatkozott.⁸ Hivatkozásai a román analógiával is bizvást kiegészíthetők, sőt a román folklórban az ilyenszerű ikerítés hangja épp úgy lehet a **b**, mint a magyarban. — A versszak végén „az ebverte“ szítkozódás, káromkodás.

Ezekután a versszak szövege prózában, mind szóanyagát, mind a szavak mondattani szerepét megőrizve, csak a feszes verses szórendet lazítva fel benne, így hangzanék: „Ej-haj (vagy áj,csáj), a magyar meg a román sátorát fölszedte, fut Moldvába és Havasalföldre. Nagy a falu, nincs kenyere, pénz sincs, az ebverte.“ Vagyis a versszak a menekülés jellemző mozzanatainak (a sátorok fölszedésének, talán az állatok terelésének, a futásnak), a meneküléssel járó nélkülözésnek (a kenyértelenségnek és a pénztelenségnek) egymásra torlódó, mozgalmas, színes és — utolsó szavával — indulatos ábrázolása.

Vajon szembeítható-e ez a magyarázat a történelmi eseményekkel? Már Thaly utalt rá, hogy „az 5. és 6-ik strophák nyilván Herbenville 1705-iki erdélyi hadjáratára — illetőleg ennek következményeire: a

székelyek egy részének Pekry Lőrincz és Mikes Mihály grófokkal Moldvába menekülésére engednek következtetni“ (i. m. II. 100), ezt az utalást azonban sem ő maga, sem más kutató a vizsgált versszak magyarázata céljából nem kamatoztatta. A történeti kútfők alapján az eseményeket gazdagon lehetne taglalni, egy ilyen kis népköltészeti dolgozatban azonban bőven elég, ha az egykori Székely Nemzeti Múzeum néhai tudós igazgatójának, Csutak Vilmosnak **Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldön 1707—11-ben** című szép tanulmányára hivatkozom.⁹ A tanulmány egész szellemiségét sűrítő-sugárzó legelső mondat szerint „az 1703—1711. évi Rákóczi-szabadságharc gyakori sorsfordulatai között a... fejedelem székely hívei két ízben bujdosnak ki házukból és hazájukból a szomszédos moldvai és havasalföldi román vajdaság területére, s hosszabb-rövidebb ideig két ízben vették igénybe a vajdák és alattvalóik vendégszeretetét és védelmét“. Az első bujdosásra az 1705. november 11-i, Rákóczi személyes jelenlétében vívott szerencsétlen kimenetelű zsibói csata után került sor, amidőn — Cserei Mihály históriáját idézve — „szörnyű bódulás, futás vala az egész országban, többnyire az erdélyi künn levő főrendek, nemesek feleségestől, gyermekestől ki Moldvában, ki Havas-alyföldében, ki Máramarosban, Magyarországon, Törökországban elbujdosának“.¹⁰ Ez a bujdosás 1706 nyaráig tartott, majd ezt követte az a második, amely 1707 őszétől közel négy éven át húzódott.

Az Erdélyi hajdútánc 6. versszaka tehát, ha magyarázatom nem csal, a történelem tanúsága szerint valóban lehet az Erdélyből Moldvába és Havasalföldre visszavonuló magyar és román kurucok dala. S ha értelmezésem kiállja a próbát, ez a dal a múltbeli magyar-román sorsközösségnek, a közös harcoknak és szenvedéseknek szintén egyik rímekben csengő népköltészeti dokumentuma.

JEGYZETEK

1. Szentsei-dalokkönyv. Sajtó alá rendezte Buda János. Régi Magyar Verseskönyvek, I. Bp. 1943, 133—5.
2. Thaly Kálmán, Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Pest 1872, II. 91—101.
3. Ez a sor a Szentsei-dalokkönyvben hibás: Szépségérül térségire. Helyette a bocskor-dalokkönyvben megőrzött változat ugyanezen sorát illesztettem ide: Thaly, II. 103.
4. Kocziány László, Őszi harmat után... Szemelvények két ismeretlen, XVIII. századbeli énekeskönyvből. Haladó Hagyományaink, 22. Bukarest 1957, 86.

5. Iulian A. Zanne, **Proverbele românilor**. Buc. 1900, IV. 80—5 : **Pită**, és 1901, VI. 296—308 : **Sat**.
6. Faragó József—Jagamas János, **Moldvai csángó népdalok és népballadák**, Bukarest 1954, 17—8.
7. Stoll Béla, **A Pajkos ének és a népköltészet**. ItK. LXVI (1962), 180—92.
8. Kelemen József, **Egyedem-begyedem...** Népünk és Nyelvünk IX (1937), 97—108. és 146—62.
9. In : **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára**. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929, 633—40.
10. Miklósvárszéki nagyajtai **Cserai Mihály históriája 1661—1711**. Újabb Nemzeti Könyvtár, Ia. Pest, 356.

